

Közgazdasági Szemle, XLVI. évf., 1999. május (483–486. o.)

Kazimierz Poznanski: Lengyelország hosszan tartó átmenete – intézményi változás és gazdasági növekedés, 1970–1994

**Poland's Protracted Transition,
Institutional Change and Economic Growth, 1970–1994
Cambridge University Press, 1996, 313 oldal**

Az átalakuló országok gazdaságának (és társadalmának) elemzésénél a külföldi egyetemeken dolgozó emigránsokat általában kevésbé befolyásolják a hazai kapcsolati körök, klikkek, kevésbé korlátozza kortársaik nyomása. Ezért aztán elfogulatlanabban tekinthetnek egy olyan ország gazdasági és társadalmi rendszerbeli változásaira, mint Lengyelország, emellett előnyükre szolgál, hogy jobban ismerik a nyugati társadalomtudományokat és szellemi áramlatokat. Úgyesebben nyúlnak az összehasonlító elemzés eszközéhez is, mivel ez a megközelítés külföldi környezetükben megszokott követelmény számukra. Úgy gondolom, hogy külföldi egyetemekre szegődött kollégáink írásainak ismerete és nézeteik terjesztése a posztkommunista országokban az önvédelem egy formája a szűklátókörűség ellen. És éppen ebben rejlik e nézetek alapvető jelentősége. Mindez különösen igaz Lengyelországra, mivel a lengyel értelmiség exodusa – ellentétben például a magyaréval, amely nagyrészt az 1956-os forradalomhoz köthető – viszonylag új keletű (jórészt az 1968. márciusi antiszemita kampány, valamint a szükségállapot bevezetése utáni) jelenség. Jellemző az is, hogy a számkivetésben élő és dolgozó közgazdászok sokasága vált és válik aktív részesévé a rendszerváltozás reformfolyamatának, vagy a kormányzat tanácsadójaként, vagy bankokban dolgozva, vagy a közgazdaságtan oktatásának modernizálását elősegítve, különös tekintettel a korszerű irányítási módszerekre.

Az ismertetett könyv szerzője is példaként szolgálhat erre. Poznanski a szükségállapot idején az Egyesült Államokban tartózkodott, és a seattle-i Washington Egyetem professzoraként állandó alkalmazást talált. Amerikába érkezése idején már kiforrott közgazdásznak mondhattuk, aki – ahogy Lengyelországban is – Közép-Európa országainak gazdasági problémáira specializálta magát. 1989 történelmi eseményei óta Poznanski gyakran látogat újra Lengyelországba hol szakértőként, hol kutatómunkája érdekében. Nyugaton élve kutatásai jelentős mértékben az összehasonlító elemzés területére összpontosítottak. Nem sokkal könyve befejezése előtt A kapitalizmusra való áttérés evolúciós útja címmel esszékötetet adott közre,¹ amelynek címe összegzi szerzője hitvallását. Számos szerző követett hasonló utat kutatásaiban és elemzéseiben: Kornai, Murrell, Brada és van Brahaed. Más szempontból azonban, legalábbis a kortárs „tranzitológia” főáramához képest, e kötet – amely két nagy tanulmányban foglalkozik Kína és egy cikkben Mongólia rendszerváltozásával – jelentősen különbözik az ortodox megközelítéstől.

Miközben a szerző egészében véve pozitívan értékeli a Kínában tapasztalható változásokat, nem tudja elfogadni azt a receptet, amely szerint a piacgazdasághoz mély recesszióon keresztül vezet gyors út. Mind A kapitalizmusra való áttérés evolúciós útja, mind a recenzióknak tárgyát jelentő könyv elég szókimondóan szembeszáll Jeffrey Sachs 1993-as kötetében² közreadott alaptétellel. Poznanski szerint a gazdasági fejlődés és a rendszerváltozás szembeszökő felgyorsulása ellenére is illuzórikus az új rendszer ugrásszerű el-

¹ The Evolutionary Transition to Capitalism. Westview Press, 1995.

² Poland's Jump in the Market Economy. MIT Press, Cambridge–London, 1993.

érésének elképzelése. Ebben az összefüggésben a washingtoni konszenzus szabadpiaci kánonjai sem alkalmazhatók.

Poznanski könyve három részből áll, a részek három, egymást követő évtizeddel foglalkoznak. Az első rész Gierek sikertelen „nagy ugrását” tárgyalja. Az 1970-es évek *importvezérelt* (és adóssághalmozó) *növekedési politikája* az évtized első éveiben ígéretesnek tűnt. Ugyanakkor radikális reform nélkül, azaz puha tervezés mellett, a nyugati technológia importja nem modernizálta a nemzetgazdaságot. Nem teremtette meg a lehetőséget az ország nyugati exportjának növeléséhez és ezzel Lengyelország adósságainak visszafizetéséhez.

A második rész a rendszer nyolcvanas évekbeli hanyatlásának és szétesésének fokozatosan lezajlott folyamatát elemzi. A Szolidaritás felívelése, az ismétlődő súlyos konfliktusok, a szükségállapot bevezetése és az a fordulat, amit a szerző a munkásvállalatoknak juttatott túlzott hatalomnak tekint, állandó politikai feszültséghez és a gazdaság tartós gyengélkedéséhez vezetett. Ez a tényező, valamint *a piacgazdaságba való átmenet folyamata és az állampárti nőmenklatúra kiváltságokhoz juttatása az átmenetben* először felkeléshez és a Szolidaritás megszületéséhez vezetett (1980–1981), majd 1989 tavaszán a kerekasztal-megbeszélésekhez és a hatalommegosztás kompromisszumához. A Szolidaritás látványos sikere az akkori választásokon és az a döntés, hogy a szakszervezet programja támogatta a magántulajdonon alapuló piacgazdaságot, felgyorsította a rendszerváltozást.

A könyv harmadik, legnagyobb része a kilencvenes évek első felét veszi górcső alá. Ebben a részben található Poznanski legeredetibb észrevételei (az előző részek számos korábbi tanulmány eredményeire támaszkodnak, beleértve szerzőnk saját kutatásait is). Áttekintésben az ebben a részben szereplő elképzelésekre szeretnék összpontosítani. Poznanski is sokat hivatkozik a könyv harmadik részére a terjedelmes bevezető fejezetben, amely a következőkből áll: kutatási program, az evolúciós megközelítés fogalmi modellje és az alapvetőnek tekintett eredmények összefoglalása. A fejezet római lapszámozása arra enged következtetni, hogy a bevezetés írásakor a könyv már kész volt.

Poznanski könyvének egyik megkülönböztető vonása, hogy Lengyelország politikai és gazdasági rendszerének (több mint) negyedszázados alakulásáról nyújt leírást. Nem egyszerűen az a döntés teszi izgalmassá a könyvet, hogy hosszabb időszakot fog át, hanem annak a megközelítésmódnak a következményei is, ahogy a központi tervgazdaság magánpiaci gazdaságra való átalakításának kérdéséhez nyúl. Ez a megközelítés különbözik a téma irodalmának túlnyomó többségétől. Poznanski elveti mind a totalitáriánus, mind az „ősrobbanási” sztereotípiát, az intézményi-evolúciós megközelítés javára. Véleménye szerint 1989 nem reprezentál valamiféle „nulladik évet”, és (ahogy Leszek Balcerowicz fogalmazta) porrá égett terepet sem, ami aztán egy teljesen új struktúra felépítését tenné szükségessé a pusztaság helyébe. Poznanski azt az érvelést helyezi mindezzel szembe, hogy Lengyelország gazdasági rendszere még 1989 előtt, sőt a Szolidaritás-felkelés előtt is állandó és meglehetősen egyértelmű haladást mutatott a decentralizálás és a piacosítás felé. Ráadásul az ilyen jelenségek és események ásták alá a rendszert, és vezettek végül is összeomlásához.

A könyvhöz készített saját összefoglalójában – amelyet röviddel a könyv megjelenése után cikkben publikált, és nemrég lengyelül is megjelentetett – a szerző a következőképp jellemzi a lengyelországi változások menetét:

„Lengyelországban a hetvenes évek kezdete óta az államszocializmus általános modelljén belül folyamatos átalakulás ment végbe, amely komolyan legyengítette annak két alapvető komponensét: a tulajdont és a koordinációt. [...] A rendszer [...] végső összeomlását legalább három lényeges lépés előzte meg. Gierek alatt a központ esett szét egymással versenyző ágazati minisztériumokra, és ezzel meggyengült a koordinációs mechanizmus. Jaruzelski idején a rendszer annak révén gyengült tovább, hogy informá-

lisan a termelőkkollektívák vették át a tulajdonjogok gyakorlását. Az irányításból való kivonulással és azzal a merész lépéssel, amely megengedte a nómenklatúra számára a privatizációt, a Rakowski-kormány létrehozta az államszocialista rendszer végső, leggyengébb változatát. [...] Mindez megmagyarázza, hogy miért volt a gazdaság általános teljesítménye kiábrándítóan gyenge a kérdéses időszakban. [...] Csak fel kell idéznünk, hogy az 1979–1982-es válsággal és az 1988-ig tartó lassú javulással Lengyelország több mint egy évtizedet veszített. A rendszerbeli gyengülés újabb fordulójaként, a kezdeti posztkommunista reformok aztán 1991-ig újabb válságot jelentettek Lengyelországnak, ami a gazdaságot az 1976-os szintre vetette vissza...”

Az intézményi változás fokozatos, elhúzódó folyamat. Ebből kiindulva az 1990–1991-es reformok nem jelentenek többet, mint a változás folyamatának drámai felgyorsulását, amely inkább szervezeti jellegű, és nem intézményi a weberi értelemben. Ráadásul ebben a gyorsításban elmulasztották – legalább az átalakulási folyamat irányítására való képességet tekintve – erősíteni az államot, sőt további gyengülését idézték elő. A Poznanski által elfogadott megközelítés természetesen nem egyedülálló, hiszen az 1980-as évek óta sokan folytatnak kutatásokat Lengyelország gazdaságának és társadalmának átalakulásáról. Ugyanakkor még azok a szociológusok is, akik felteszik a „folyamatosság” kérdését (például Michal Federowicz a *Folyamatosság és átalakulás* című munkájában (*Continuity and Transformation*, 1992), nagyobb hangsúlyt adnak a parancsgazdasági rendszer felépítésének, mint belső dinamikájának, a gazdasági és társadalmi változások kölcsönös egymásra hatásának. A lengyel közgazdászok számára (és sok külföldi kollégájuknak is) ebből a szempontból egyedülálló mű Poznanski könyve. Az imént említett elemzések ugyanis alapvetően a magántulajdonon alapuló piacgazdaság (kapitalizmus) és az állami parancsgazdaság egyszerű ellentétére építenek. A kettő között rendszervákuumot feltételeznek.

Mint a lengyel gazdaság háború utáni történetének széles körű áttekintése, a könyv nemcsak a közgazdászok és politikusok, hanem a gazdaságtörténészek, politikatudósok és szociológusok érdeklődésére is számot tarthat. Poznanski munkája számukra is jól érthető, mivel a szerző kifejezésmódja közelebb áll a gazdaságtörténészek és gazdaságszociológusok nyelvéhez, mint a modellekkel, matematikai képletekkel, mutatószámokkal dolgozó tipikus közgazdasági terminológiához. Poznanski ezenkívül hivatkozik is számos szociológus és politikatudós (például Griffin és Skilling, Marody, Szelényi, Ost, Pelczynski, Przeworski, Staniszkis) munkájára, ami ugyancsak ritka a közgazdászok köreiből.

A könyv fő erőssége az a kiterjedt összehasonlító munka, amelynek során Poznanski összeveti egymással a lengyelországi átalakulási folyamatot sok más posztkommunista ország, különösen Magyarország és a Cseh Köztársaság helyzetével (de Kínáéval is, ami még mindig kivételes az idevágó lengyel irodalomban).

Néhány kritikai megjegyzés. Az intézményi-evolúciós megközelítést tekintve a szerző nagyobb részt az amerikai nézetekre hagyatkozik, miközben már Európában is van hasonló – az amerikaitól némileg különböző – áramlat. Ez valószínűleg teljesebben képes a lengyelországi helyzetet visszaadni, mint amerikai párja. Poznanski szerint nézetei Kornai Jánoséhoz állnak a legközelebb. Ugyanakkor Poznanski munkája lényegét tekintve csak részben rokonítható a kitűnő magyar közgazdászéhoz. Kornai hatása a lengyel gazdaság Poznanski-féle elemzésére a felgyorsult rendszerváltozás szakasza előtti időre nyilvánvaló (a klasszikus szocializmusból a megreformált modellre való áttérés). Könyvének harmadik és legfontosabb (az 1990-es évekről szóló) részében azonban a szerző elképzelései több hasonlóságot mutatnak a David Stark és Bruszt László-féle megközelítéshez (különösen ha e szerzők legutóbbi, közösen írt könyvét vesszük alapul). A Poznanski-könyv néhány fejezetének címe mintha egyenesen Stark munkájából ugrott volna elő! („A tervtől a klánig” vagy: „Az újraegyesített tulajdon”, továbbá: „A függés ösvénye” – „*Plan to Clan*”, „*Recombining Property*”, „*Dependency Path*”.)

A könyv címe, úgy tűnik, nem a legjobb. Tartalmából arra következtethetünk, hogy a rendszerbeli *átalakulás* elemzésével foglalkozik – hiszen az intézményi és evolucionalista vonal ezt a kifejezést használja (*transformation*), és a lengyel terminológia is ezt fogadta be –, nem pedig az *átmenet* (*transition*) elemzésével, amely sokkal inkább a konstruktivisták kifejezése, azoké, akik pontosan „tudják” milyen irányba halad a rendszerváltozás. Hasonlóan: a szerzőt sokkal inkább a fejlődés, és nem a növekedés kérdései foglalkoztatják.

A könyvben szereplő adatok sem a legfrissebbek. Érthető, hogy egy ilyen könyv megírása évekig eltart. A szerző módszertani megközelítése miatt azonban éppen a publikálás idején nagy szükség lett volna a lényegesnek tartott növekedési tényezők mélyebb tárgyalására. Ráadásul Poznanski Lengyelországnak a többi országéhoz viszonyítva igen gyors gazdasági növekedését csak felszínesen kezeli. (Azzal mentegetődzik e kérdésben, hogy lengyelül is közre szeretné adni könyvét). Az a tény, hogy emiatt Poznanskinak még inkább el kellett volna mélyednie a lengyel történelemben, megint csak más kérdés. Hiszen a lengyel gazdaság növekedése két, a második világháború óta nem látott recesszióból startolt (az első 1979–1983-ban volt).

A privatizációról szóló fejezet sokkal lényegretörőbb lehetett volna, ha Poznanski elemzi Lengyelország két egyedülálló intézményét: a munkásvállalatokat és a nemzeti befektetési alapokat. Az elsőként említett elemzése nem lett volna nehéz feladat, különösen ha tekintetbe vesszük ezen intézményeknek azt a körütekintő elemzését, amelyet Maria Jarosz kutatócsoportja végzett el. Különösen J. Pietrowitz munkájára gondolok itt, amely meggyőzően tárja elénk, hogy ezek a vállalatok elég hosszú időn keresztül rendelkeztek magas nyereségségi és jövedelmezőségi mutatókkal. Még külföldi kutatók is úgy tekintenek a munkásvállalatokra, mint a lengyelországi átmenet legnagyobb „meglepetéseire”.³ Meglehetősen nagy irodalma van a lengyel privatizációs folyamat másodikként említett sajátos intézményeinek is.

Mint oly sok esetben, amikor a munkánk a tárgyalt országtól távol íródik, Poznanski könyvében is sok a pontatlanság. Néhány példa erre: A Mazowiecki-kormány nem 1989 nyarán volt hivatalban, hanem későnyarán (168. o.); Mazowieckit nem szűk egy évvel hatalomra kerülése után mozdították el, hanem tizenöt hónapra rá (208. o.); Kolodko mint „miniszterelnök” helyett „miniszterelnök-helyettest” kellett volna írni (279. o.). A 279. oldalon hibásan közli a könyv a privatizáció nagyságrendjét. A tőkeeladással privatizált vállalatok a munkásvállalatokkal együtt még 1996 végén is csak mintegy 350 000 alkalmazottat foglalkoztattak, ami jóval alatta van az összes foglalkoztatott „egyötödének”. Poznanski a tőkeállományt tekintve is hasonlóan túlzó számokat közöl.

Tadeusz Kowalik

³ Lásd *M. Uvane – D. Vaughnam-Whitehead: Privatization Surprises in Transition Economies. Employee-ownership in Central and Eastern Europe.* E. Elgar, Cheltenham, 1997.